

התעשייה הארץ-ישראלית בתקופת המלחמה

א.

מנגנון התעשייה הבין לאומי שמלפני המלחמה היה גדול ביותר מכדי שאפשר יהיה לנצלו, ולו גם ברובו, לסיפוק הביקוש הנורמלי של העולם. ראשית התרחבותו של מנגנון זה מקורה בפריחת המנגנון החרשתי האירופי והאמריקני במלחמת 1914/18. עם גמר המלחמה נתבררו שתי עובדות: מצד אחד היה צורך להתאים את המנגנון אשר שימש בשביל תעשיית-המלחמה הגדולה לביקוש הנורמלי הקטן ביותר; ומצד שני נתגלתה שאיפת המדינות החדשות, שברובן נוסדו באיזורים חקלאיים לשעבר, להקים, מתוך נימוקים פוליטיים-משקיים, וגם פוליטיים-צבאיים, חרושת עצמית משלהן; נוצר מצב בלתי-נורמלי מפני אי-ההתאמה בין כושר-הייצור הגדל ובין יכולת-הצריכה המצומצמת. כתוצאה מזה באה התחרות קטלנית בין מנגנוני-הייצור הלאומיים של המדינות השונות. בשביל להזיל את מחיר התוצרת, נחוץ היה להגדיל את כושר הפעולה ולשם כך הונהגה "רציונליזציה" במנגנוני-הייצור של הארצות הבודדות, כלומר, הוגדלה מידת המיכון של הייצור. על-ידי כך גדל המנגנון גידול נוסף, השתחרר עוד יותר מתלותו בכוח עבודה אנושי, וזה גרם להחמרת הבעיה של חוסר-העבודה בעולם כולו.

מאידך גיסא, השימוש העצום בחמרים מיוצרים בימי מלחמה, פותח אפשרויות רחבות לניצולו של מנגנון-הייצור. הברירה אשר התכניקה המודרנית מעמידה לפנינו מבחינה חרשתית היא לכאורה איומה ואבסורדית כאחת: ניוון כלכלי של אמצעי-הייצור בימי שלום, באשר לא משתמשים בהם אז במלואם, או בזכו הרסני של התוצרת החרשתית בחזיתות מלחמה. שתי הברירות גם יחד פירושו הרס וחורבן, ומוצא מתוך סבך שאלות זה יכול להמצא רק על ידי הסדר בין-לאומי, שלפיו תוצר התאמה בין הייצור ולבין הצריכה.

התעשייה הארץ-ישראלית במצבה כיום היא, במידת-מה, ילידת המשבר החרשתי האירופי. רק לאחר שבאירופה פרץ המשבר החרשתי של 1930/32, התחיל כאן התהליך, שאנו נוהגים לכנותו בשם ה"אינדוסטריאליזציה של ארץ-ישראל" (מספר בתי החרושת אשר נוסדו בארץ לפני כן - בשנות העשרים - היה קטן מאד). אם נניח, שנצחון הנציונל-סוציאליזם בגרמניה בא בהשפעת המשבר החרשתי, הרי יוצא כי בסיבת משבר זה גופא התחילו לזרום לארץ ישראל הון ואנשים, אשר ערכם בשביל התפתחותה החרשתית של ארץ ישראל היה רב ומכריע (אין הופעה זו מחייבת כי בעלי ההון יהיו מיהודי גרמניה דוקא).

אנו רואים, איפוא, שמפני התרחבותו היתרה של מנגנון-התעשייה באירופה התיכונת התחיל להתפתח מנגנון חרשתי בארץ אחרת, שעד כה היתה כמעט חסרת-תעשייה. לכאורה הרי זה פֶּרְדוֹפֶּס. אולם לאמיתו של דבר אין זה אלא אחד הפרדוקסים הקטנים ביותר, אשר התהוו במשך שתי עשרות השנים האחרונות בשטח הכלכלי-העולמי.

יש הכרח להבהיר את הקשר ההדדי בין המשבר החרשתי בעולם והתהוות התעשייה בא"י, כרי שנוכל לעמוד על טיב הקשיים – ודוקא החמורים שבהם – אשר החרושת הארץ-ישראלית נתקלה בהם בשנים האחרונות. כי היה עליה להתגבר לא רק על קשיים ומעצורים תכניים וכלכליים, שאין להמנע מהם בזמן יצירה כלכלית חדשה; וכן רק חלק קטן מהקשיים היו בעלי אופי „לוקלי“ בלבד. בעיקר וברובם היו מסוג כללי, „בין-לאומי“, ונבעו מתוך המשבר החרשתי אשר שרר בשנים האחרונות בעולם כולו.

ב.

על יחס-הגומלין שבין המלחמה ובין הגברת הייצור החרשתי, ועל מידת חשיבותו של יחס זה, אנו יכולים לעמוד כבר כיום, כלומר, רק מקץ 8 חדשים לאחר התחלת המלחמה. מצב החרושת הארץ-ישראלית – מלבד במקרים אחדים יוצאים מן הכלל – הוטב מאז פרוץ המלחמה וכיום, בסוף מאי, אפשר לאמר, כי מצבה הוא טוב למדי, ולא מעטים הם הסימנים המעידים, כי הוא עלול להוסיף ולהשתפר במידה גדולה, אם לא תבוא הפרעה מבחוץ.

מנגנון התעשייה הארץ-ישראלית הוא אמנם קטן, אם נמוד אותו בקנה-מידה אירופי ואמריקני, אבל מבחינת ה„סורטימנט“, כלומר מבחינת חלוקתו לפי ענפי תעשייה בודדים, הנהו אחד המנגנונים הטובים ביותר אשר פותחו בזמן מן הזמנים במדינה קולוניאלית, ויש בו נקודות אחיזה בשביל התפתחות מהירה נוספת. אין סלא, איפוא, שההתעוררות הכלכלית הגדולה בתעשייה הבין לאומית בכללה, שבאה בעקב המלחמה, נתנה את, אותותיה אף כאן בארץ-ישראל. אלא שכאן קמה ועולה לפנינו השאלה: האם צריכים אנו לנצל את הקוניונטורה של המלחמה כדי להרחיב את מנגנון-הייצור שלנו, או שעלינו להמנע מזה, בזכרנו את המשבר שנגרם אחרי המלחמה הקודמת ע"י הרחבת התעשייה?

התשובה על השאלה הזאת אינה מן הקלות. אם המלחמה תגמר באופן הרצוי לנו בתור אנשים ויהודים כאחד, כלומר בנצחון בנות הברית על גרמניה, תהיינה בנידון זה שתי אפשרויות. אחת – קשה מאד והיא, שגם הפעם, כמו לאחר שנת 1918, תקום התחרות קשה ובלתי מסודרת בין מנגנוני החרושת הלאומיים אשר יתפתחו בעקב המלחמה הזאת; ואפשרות שניה, נוחה יותר: הסדר כללי, בין-לאומי של המשק החרשתי.

במקרה הראשון תהיה החרושת שלנו – בין שנרחיב ובין שלא נרחיב אותה עכשיו – צפויה להתקפת ההתחרות שמעבר לים, והתחרות זאת תלך ותחמיר – לאחר תקופת מעבר ושידוד-מערכות קצרה – במידה לא פחותה ואולי עוד יותר גדולה, מכפי שהחמיר בשנים האחרונות לפני המלחמה. מבחינה עיקרונית אין איפוא הבדל רב, אם נרחיב את מנגנון הייצור שלנו, ואם לא נרחיבהו. אדרבא, יש לשער, שבמקרה ההרחבה תהיה אצלנו הבנה יותר גדולה בעניני מכס ובעניני פוליטיקה מסחרית בכללה, והחרושת שלנו תהיה אז אולי מוגנה יותר מכפי שהיתה לפני המלחמה הזאת. ברור, כי הסיכויים להגנה זו ילכו וירבו, ככל אשר ירבה מספר האנשים העסוק בתעשייה שלנו ויגדל ההון המושקע בה.

אולם אם יבוא המקרה השני, הרצוי, כלומר אם יחול הסדר בין-לאומי של ייצור ושיווק, הרי מן הנכון להניח, שבמסגרת הסדר כללי זה תוקצב לתעשייה שלנו אותה מכסת-ייצור ושיווק, אשר היא חוכל לבקש לעצמה על סמך כושר

פעולתה הממשי. גם השתלשלות כזו של הענינים, מחייבת איפוא את הגדלת כושר הייצור של התעשיה הארץ ישראלית תוך ניצול הקוניונקטורה של המלחמה.

ג.

אולם כל אלה הם בבחינת הנחות עיוניות. מבחינה מעשית קשורה הרחבת התעשיה הארץ ישראלית ברזיון כלכלי גדול. בכל מקרה ומקרה קונקרטי תלוי הדבר במידת היכולת להעריך הערכה נכונה את מהירות האמורטיזציה של המנגנון החדש. אולם זהו תפקיד קשה מאד, באשר אין איש יודע כמה זמן תמשך המלחמה, מתי יחול המשבר שלאחריה (במקרה שגם להבא תחנהל התחרות בין-לאומית פרועה), או תסודר חלוקת המכסות על סמך הסדר בין-לאומי. האופי הספיקולטיבי של הגברת כושר הייצור של תעשיתנו ישאר לגבי בעלי המפעלים הבודדים בעינינו, אם כך או כך תפתר הבעיה שלפנינו מנקודת ההשקפה המשקית-כללית של הישוב. עלינו להבדיל, איפוא, בין הרחבת התעשיה הארץ-ישראלית בכללה – דבר הרצוי לנו מבחינת האינטרסים של המשק הלאומי שלנו – ובין הרזיון המשקית של הפרט – ביצרו או בהרחיבו מפעלים הדורשים השקעת הון רב. ואכן, ריבוי הרזיונות הפרטיות עלול לסכן גם את המשק הלאומי כולו, ועל כן – כל הפרוזה אינה רצויה.

האם הפוליטיקה התעשיתית המעשית שלנו בימים אלה מביאה בחשבונה את הסיכויים המובאים בזה? האם בכלל מתנהלת בארץ ישראל, פוליטיקה תעשיתית הרואה את הבעיות האלה לפנייה, או שבשטח זה מתרחש הכל אצלנו באופן מקרי, ומתוך מידה גדושה של הפקרות?

בדרך כלל נפוצה כיום האמונה, כי רק המדינה, ובאמצעות כוח השלטון שלה, יכולה לכוון את התעשיה להתפתחות תכניתית. אולם ה"מדינה" שלנו, כלומר, הממשלה המנדטורית לא גלתה עד כה התענינות ממשית בענינים כגון אלה. היא נקטה בעמדה הישנה של "laissez faire", כשם שבאנגליה עצמה לא שונתה העמדה הזאת אלא בזמן האחרון.

ברם, מחוץ לממשלה ישנה עוד אצלנו סמכות אחרת – של המוסדות הישוביים המרכזיים. אמנם כל כוח כפיה מדיני אין בידם, ובכל זאת יש עמם אפשרויות השפעה לא מעטות בשטח ענינים זה. יכולים הם להשפיע בכמה כיוונים, הן בשעת יצירת מפעלים חדשים, והן בשעת הרחבת המפעלים הקיימים. אמנם, אין כוחה של השפעה זו יפה בכל המקרים, אולם במקרים רבים גדול ערכה – כפי שהוכיח הגנסיון.

כבר שנתיים לפני המלחמה, החל מאמצע שנת 1937, נוצר קשר אמיץ בין המוסדות המתאימים, כלומר, בין המחלקה הכלכלית של הסוכנות, מחלקת האשראי התעשיתי שליד בנק אנגלו-פלשתינה ובין התאחדות בעלי התעשיה. שלושה מוסדות אלה הקימו את "הועדה המתמדת לעניני התעשיה", שמתפקידה לטפל בשאלות הפוליטיקה התעשיתית. ועדה זו קובעת את קוי הפעולה הרצויים ודואגת להגשמת הפעולות על ידי הארגונים המתאימים הכפופים לה.

אחד העיקרים החשובים ביותר, אשר הונחו ביסוד הפעולה המשותפת של המוסדות הנ"ל, הוא עקרון "הערך המשקי-הציבורי" של התכניות החרשתיות השונות ושל המפעלים הקיימים. אם על סמך חקירה ודרישה מתברר, כי יש ערך משקי כללי לתכנית חדשה מסוימת, או להרחבת מפעל קיים, כי אז מובטחת להם

העזרה הכספית, התכנית והמסחרית של שלושה המוסדות הנ"ל (אשראי מוזל לזמן ארוך, מימון רכישת החומר הגלמי, מתן עצות בעניינים תכניים ובענייני מכס, עזרה לפיתוח האכספורט, ובימי המלחמה גם עזרה להשגת הרשיונות הדרושים להבאת מכונות, חומר גלמי, וכדומה). העזרה הזאת לסוגיה השונים מהוה גורם בעל ערך חשוב בשביל המפעלים המתרחבים או העומדים להוסד. בדרך זו נוסדו כמה מפעלים חדשים – וגם היתה אפשרות לשמור על מפעלים קיימים מכשולן שהיו צפויים לו. באין כל מקור עזרה אחר בימי מלחמה אלה. עזרת המוסדות האלה אינה ניתנת במקרים שאיזה מפעל מסוים אין לו כל ערך מבחינת המשק הלאומי הכללי, או אם המפעל הזה נמנה על ענפי תעשייה המיוצגים בארץ במידה גדולה מדי. לא תמיד יש אפשרות – על ידי אימתן עזרה – למנוע את הגשמת התכניות הבלתי רצויות, אולם ברוב המקרים אין אלו מוצאות לפועל. מן הנכון, איפוא, לאמור שיש כיום מוסד יהודי המטפל בפוליטיקה התעשייתית ושביכלתו להשפיע במידה ניכרת על התפתחות המפעלים הקיימים ועל הקמת מפעלים חדשים.

ד.

אולם ברור, כי פוליטיקה זו בימי מלחמה צריכה לבזר לה דרך אחרת משל ימי שלום. מתוך עיון במצב הקיים בנידון זה בארצות אירופה נמצאים אנו למדים כי פוטנציאל המלחמה של התעשייה אינו מתבטא אך ורק ביכלתה ליצר מצרכים שמשתמשים בהם באופן בלתי אמצעי בשביל מטרות מלחמתיות. המושג המודרני "פוטנציאל המלחמה" חל גם על ייצור המצרכים החרשתיים האחרים, אף אלה המיועדים לאכספורט, המכניסים דיביזים או הון למדינה. בארץ ישראל אין, אמנם, תעשיית נשק וכלי זין, אולם גם לחרושת הארץ ישראלית יש מידת-מה של "פוטנציאל מלחמה" במובן האמור. כבר במצב התפתחותה בשעה זו יש בה כדי לספק חלק ניכר של הביקוש מצד תושבי הארץ והצבא הנמצא בה. מלבד זאת יכולה היא לשלוח תוצרת תעשייתית לארצות, שהיו רגילות עד כה לקנות מצרכי-תעשייה בכמה מארצות אירופה אשר כיום אין ביכלתן לשלוח סחורה לחוץ לארץ, ועל ידי כך יש בידה לשפר את מאזן התשלומים של ארץ-ישראל בימי מלחמה, בזמן שאכספורט פרי ההדר מן הארץ יורד למטה מהרגיל. ביחוד יש להביא בחשבון את האכספורט המוגבר אל ארצות המזרח הקרוב והרחוק. כך, למשל, ניכרת כיום בסוריה ובמצרים נכונות רבה לקנות תוצרת ארץ-ישראלית בענף מצרכי המזון, בענפי מתכת ותוצרת חימית. אכן, רבים עדיין הם הקשיים בדרך המסחר עם סוריה, בענייני דיביזים ופוליטיקה מסחרית, אך מבקשים עכשיו לבוא לידי הסכם אשר יבטל את המעצורים האלה. גם האכספורט לתורכיה נתקל בקשיים רבים, מפני שיטת ה"קלירינג" הנהוגה שם. אולם אין ספק, שבהמשך המלחמה יגבר בארצות אלה הרעב לסחורות, ולמרות הקשיים שישנם עכשיו יאלצו לקנות, במוקדם או במאוחר, כמויות גדולות, בערך יחסי, מתוצרתנו התעשייתית. כבר במשך חדשי המלחמה שעברו הוכיחה התעשייה הארץ ישראלית את כושר התפתחותה בכמה וכמה ענפים: בגדים, לבנים, נעלים, עור לסוליות, כלי-אוכל, מיטות, חמרים להקמת אוהלים וצריפים, תוצרת מתכת מכל המינים, חלקי מכונות (מצברים, שלדים, חלקי מנוע וחידוש צמיגים), חוטי-כבל, חמרי בידוד חשמלי, תוצרת פרמצבטיית, חמרי-אגדים, אגדים, מי-חמצן, תומצת-פחמן, אלכוהול, חמרי-חיטוי, ובראש וראשונה מצרכי מזון (מלח, קמח, שמני-מאכל, ריבות, שימורים,

ביסקויט, בירה, שוקולדה וכו'); לזה יש להוסיף גם סבון, סחורות-טבק ושורה של מצרכים אחרים. מבין ענפי התרושת החדשים אשר התפתחו בתקופת המלחמה יש להזכיר: עור עליון, יציקת טמפר, עיבוד Ferro-Alloys, דבק, כלי עבודה, קמח-בשר, מכוונות חקלאיות, מכוונות שונות לצרכי משק-בית, קרטון מקומט, מגורות חשמל, מכשירי כירורגיה וריפוי-שיניים, טוית-צמר, שטיפת-צמר, תעשית חומץ. בתי-תעשייה בכמה מקצועות חדשים בתעשית הרפואות, בתוצרת החימית וכן בחרושת המתכת עומדים להוסד בעתיד הקרוב. לפי שעה חסרה התעשייה הארץ ישראלית כמה ענפים חשובים ביותר, כגון תעשית נייר, סוכר וזכוכית.

ברור, כי מגמת הייצור הנ"ל של תעשייתנו, שכוונה על ידי המוסדות, יש לה בתנאי המלחמה ערך גדול למדי בשביל סיפוק צרכי הארץ והצבא. ואין זה מקרה כלל וכלל, כי גם הצבא הצרפתי, החונה בסוריה מתחיל להשתמש בתוצרת התעשייה הארץ-ישראלית בקנה מידה ההולך הלך וגדול.

מאז המלחמה הולך ופוחת, במידה ניכרת, יבוא הסחורה המוכנה לארץ-ישראל. מתוך השואת האימפורט ברבע הראשון של שנת 1939 לזה של 1940 נראה, כי האימפורט של נעלי עור ירד מ-209,000 זוגות ל-26,000; אימפורט הגרבים - מ-412,000 זוגות ל-132,000; דברי מתיקה ושוקולדה מ-680,000 קילו ל-41,000, וכו'. האימפורט הכללי של מצרכים אשר החרושת הארץ-ישראלית יכולה ליצרם הגיע ברבע הראשון של 1939 לסכום של 762,000 לא"י, ואילו ברבע הראשון של 1940 ירד לסכום של 642,000 לא"י, למרות עלית המחירים הגדולה. ההפחתה לפי שויו של האימפורט היא רק ב-16%, אולם בכמות האימפורט מגיעה ההפחתה ל-45-50%, לכל הפחות. מצד שני יש לציין עליה באכספורט התוצרת החרשתית שלנו לארצות חוץ.

אין, איפוא, להתפלא, כי ברוב ענפי התעשייה שלנו מורשגת כבר כיום עליה גדולה במחזור הסחורה הנמכרת, ועוד יותר מזה במחזור הפדיון. בחדשים האחרונים החלה תעשייתנו לשמש גורם בשוק העבודה, והגדילה בהרבה את מספר ימי-העבודה. ההתפתחות הנוספת של תעשית ארץ-ישראל - מחוץ לגורמים חיצוניים שאת השפעתם אין לראות מראש - תהיה תלויה בראש וראשונה בבעית החומר הגלמי. לגבי ארץ עניה בחומר גלמי כארץ ישראל, הרי זו קודם כל שאלה של טרנספורט וטונוז-אניות. המוסדות הישוביים דאגו בשנים האחרונות לכך, שבארץ יצטבר מלאי גדול ככל האפשר של חומר גלמי, ומתן האשראי הלאומי היה מכוון בעיקר לשם המטרה הזאת. אולם מדי פעם בפעם יש למלא את אשר נגרע בינתיים מן המלאי, ולשם כך דרושים אמצעי טרנספורט.

אם יעלה בידנו לפתור את הבעיה הזאת, - שלמעשה היא לובשת צורה ופושטת צורה במהירות רבה - פתרון המניח את הדעת, ואם לא תבוא הפרעה מצד גורמי חוץ מלחמתיים-סטרטגיים, עתידה התעשייה הארץ ישראלית למלא בזמן המלחמה תפקיד רב ערך.